

УДК 811.161'367

ЕКВІВАЛЕНТИ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ МАЛІЙ ПРОЗІ**Кузьмич О. О.**

У статті йдеться про проблеми, пов'язані зі статусом еквівалентів речень (квазіречень) у сучасній українській літературній мові. На матеріалі збірок сучасної української малої прози проаналізовано різновиди власне еквівалентів речень – логічних стверджувальних, заперечних; питальних, спонукальних, емоційно-оцінних.

Ключові слова: вигуківі речення, еквіваленти речень, квазіречення, нечленовані речення, слова-речення.

Статья посвящена проблемам, связанным со статусом эквивалентов предложений (квазипредложений) в современном украинском литературном языке. На материале сборников современной украинской малой прозы проанализировано разновидности собственно-эквивалентов предложений – логических утвердительных, отрицательных; вопросительных, побудительных, эмоционально-оценных.

Ключевые слова: восклицательные предложения, эквиваленты предложений, квазипредложения, нечленяемые предложения, слова-предложения.

The article deals with the problems, associated with the status of sentences equivalents in modern Ukrainian. Drawing on the material of modern Ukrainian small prose collections the author analyses the types of sentence equivalents, such as logical affirmative, negative, interrogative, imperative and emotional-evaluative.

Key words: exclamatory sentences, sentence equivalents, quasisentences, undivided sentences, word sentences.

У сучасній слов'янській та українській лінгвістиці речення, виражені словом чи неподільною сполукою, називають нерозчленованими, нечленованими, словами-реченнями, синтаксично неподільними, еквівалентами речень, вигуківими (у широкому сенсі), ізольованими частинами тощо [1].

Переконливим, на нашу думку, є визначення, згідно з яким “Словами-реченнями називаються речення, виражені одним неповнозначним словом чи сполученням неповнозначних слів, що служать для передачі змісту цілого речення, виступаючи його еквівалентом” [2]. Таке речення нічого не називає, не описує ситуації, але, як і будь-яке інше, передає певну думку як емоцію, волевияв, ствердження-заперечення тощо. Вираження суто комунікативних аспектів ситуації, неможливість формального та семантичного членування дає підстави кваліфікувати їх і як *комунікати* [3]. Без зв'язку з відповідним контекстом вони втрачають комунікативний сенс.

Розмежують вузьке і широке розуміння еквівалентів речення. У вузькому розумінні еквіваленти речення охоплюють тільки вислови, виражені частками, модальними словами, почасти вигуками. Це група так званих власне еквівалентів речення. До невластне еквівалентів речення зараховують перервані, незакінчені (обірвані) речення, речення-звертання, формули мовного / мовленнєвого етикету. Зупинимось детальніше на першому різновиді еквівалентів речень – стверджувальних, заперечних, питальних, спонукальних, емоційно-оцінних.

Стверджувальні слова-речення – найпоширеніша конструкція, що об'єднує власне стверджувальні слова-речення, які виступають прямою і водночас позитивною відповіддю на поставлене запитання. Одні з них репрезентують увесь зміст репліки-відповіді, інші – тільки її частини, бо у відповідь, окрім слів-речень, входить речення, у конкретному змісті якого розкривається зміст самого слова-речення, як, наприклад, у такому контексті: – На всі? – Канєшно шо на всі (С. Жадан, “Власник найкращого клубу для геїв”).

Пряме ствердження того, про що запитують, виражається зазвичай такими словами-реченнями, як *Так, Ага, Точно, Аякже, Добре, Да* і под. Однак слово-речення *Так* у сучасній прозі майже не простежуються, натомість поширеними є такі

власне стверджувальні слова-речення, як *Ага, О'к, Да* і под.: – Ну што, пересече-чось? – *Оккей!* – почепив трубку Мальчик і спустився в метро (В. Даниленко, “Кієвській Мальчик”); – Ну, вип'єм? – *Давай!* (В. Врублевський, “Юлька з пивбару”).

Слово-речення *Ну да* репрезентує не цілком кодифіковане мовлення; обидва елементи вимовляються злито, наголошується другий із них: – І воше, як у тебе обстановка? Сама? – *Ну да* (В. Врублевський, “Юлька з пивбару”).

Залежно від комунікативної потреби стверджувальні нечленовані конструкції можуть прочитуватися з різною інтонацією: або зі спокійно спадним тоном, як у більшості з розглянутих випадків, або з помітним і водночас неоднаковим виявом енергійності, що настає за умови ускладнення слова-речення часткою, вигуком, вигуківим зворотом, фразеологізованою сполукою тощо. Категорія ствердження набуває при цьому відтінку більшої певності щодо змісту попередньої репліки; ствердження може також сприйматись як ніби заздалегідь очевидне і передбачуване, наприклад: Проте я все ж таки запитав: – Літає? – *Аякже*, знайшов про що питати... (Є. Концевич, “Голубко моя сиза”).

Синтаксично нечленовані утвори цієї групи (*Атож, Аякже, Авжеж, Ну да*) здебільшого підкреслюють деяку обов'язковість, що ними стверджується. Таке підкреслення стає особливо вагомим тоді, коли у функції власне стверджувального слова-речення виступає модальне слово із зазначенням необхідності, впевненості або коли ствердження виражається кількома різними словами, наприклад: – Розумієте? – запитала знову “Йоко Оно”. – *Так, авжеж* (А. Шевчук, “Тризна по-домашньому”).

Відповідь-згода іноді є ухильною: мовець чогось не знає, він тільки щось припускає з більшою чи меншою ймовірністю. Так здебільшого буває тоді, коли йому треба висловитись у плані майбутнього, про те, що тільки має статись, наприклад: – Думаєш? – засумнівався Гога. – *Д-да*, – непевно буркнув (С. Жадан, “Власник найкращого клубу для геїв”).

Незначну групу становлять слова-речення, якими мовець не тільки що-небудь стверджує, а й водночас підсумовує почуте, побачене, виражаючи цим своє загальне ставлення до нього. Автори вводять їх як емоційно-вольові засоби мовлення, що формуються за різних обставин, найчастіше тоді, коли людина упродовж певної паузи попередньо щось обмірковує, почувається непевно, хвилюється або коли мовцю “нічого сказати”, наприклад: – Бач, – сказав Павка. – Гаврош тільки на два роки старший од нас, а вже переходить на свій хліб. *Отаке-то діло!* (Г. Шкляр, “Фосфорична Мері”).

Іноді можемо простежити стверджувальні слова-речення, якими підтверджуються міркування, погляди самого мовця. Це своєрідні відгуки на його власні недовисловлені думки. У такому разі переважно послуговуються стверджувальними словами *Так* або *Да*. Зазвичай такі слова-речення експресивні, вимовляються окличною чи сповненою чуттєвої сили розповідною інтонацією, уживаються в монологічному мовленні, у тому числі й у внутрішньому, як автора, так і персонажів, наприклад: – *Так-так*, – знову подумав лікар, не сказавши нічого (В. Янчук, “Ромашки”).

Функціонують також, хоч і у невеликій кількості, синтаксично експресивні конструкції, що утворились поєднанням службових або водночас службових і повнозначних слів. Специфічною ознакою таких слів-речень є частка *та* на початку. Вони сприймаються як певною мірою фразеологізовані, здебільшого виражають не звичайне ствердження, а ствердження-згоду або ствердження з іншими додатковими модальними значеннями: оцінкою того, про що запитують або про що розповідають, упевненістю або невпевненістю, що нею супроводжується висловлене ствердження; інколи такі конструкції позначають певною мірою байдужість співрозмовника та ін.: – Ой, я хоч і мучилась з ним, та сльози такі за ним гіркі проливали. – *Та воно то так...* (Л. Таран, “Звичайна історія”).

Заперечні слова-речення посідають незначу частку з-поміж усіх еквівалентів речень у сучасній малій прозі. Трапляються переважно в діалогічному мовленні і здебільшого виражаються заперечним словом *Ні*, що набуває додаткових модально-експресивних відтінків, стає емоційно вагомим, якщо повторюється (*ні...ні*), супроводжується іншою часткою (*та, зовсім, ще, ба* і под.) або вигуком (*о, е, ах, ех*), наприклад: – *Ні*, – спокійно заперечив Іван Петрович, – *ні*, молодий чоловіче (С. Жадан, “Власник найкращого клубу для геїв”); – Ми можемо тут поговорити? – *Та*

ні (К. Москалець, “Розпал осіннього яснобачення”); – *Е ні...* Краще називай мене просто мама (А.Тютюнник, “Намисто із шипшини”).

Заперечним словам-реченням, що ними передається незгода з пропозицією чи міркуванням співрозмовника, пряме запитання звичайно не адресується, і тому вони не становлять прямої заперечної відповіді. Уживаючись за розповідною, розповідно-окличною або спонукальною реплікою, такі слова-речення заперечують те, про що в ній ідеться, виражають незгоду з її змістом, яка часто супроводжується сумнівом, здивуванням, ваганням і под. Крім слова *Ні* у цій функції вживаються модальні слова *Неправда*, *Ажніяк*, *Неправильно* і подібні, наприклад: – *Неправда, ні-ні!* Що ти? Я не зможу! (О. Жовна, “Бабка”).

Подеколи автори використовують заперечні слова-речення, якими мовець заперечує сам собі, щоб у такий спосіб упевнитись у правильності заперечення і, отже, у доцільності деяких власних міркувань, висновків, власної поведінки. Такі структури характерні для монологічного, діалогізованого мовлення, а також для зовнішнього і внутрішнього мовлення персонажів. Зазвичай вони виражаються словом *Ні*, яке може обрамлювати вислів або повторюватись, наприклад: – *Ні*, хіба може хтось це зрозуміти? *Ні!* (Б. Жолдак, “Заручник імперіалізму”); – *Ні, ні!* Треба щось робити, має бути вихід! (В. Врублевський, “Пригоди лейтенанта Соловейчика”).

Простежуємо також використання стверджувального слова для передання заперечення з певним модально-емоційним відтінком, скажімо, із відтінком незгоди. Заперечна функція такого слова-речення визначається змістом попередньої репліки або попередньої і наступної водночас: – Ще не заспокоївся? – *Ага*. Він вам заспокоїться (Ю. Жигун, “Бузок”).

Інтонація переборює тут “опір” природної для наведеного слова *Ага* стверджувальної модальності, виражаючи тим самим заперечне реагування мовця на зміст попередньої репліки, підкреслюючи його збентеження, бо сказане співрозмовником виявилось для нього несподіваним.

Як і заперечні нечленовані конструкції, **питальні слова-речення** також спорадичні в сучасній малій прозі. Функціонують переважно в діалогічному мовленні, у репліках-запитаннях. Вони мають виразну питальну інтонацію із нашаруванням модально-експресивних відтінків, які залежать від контексту чи ситуації мовлення. Здебільшого виражаються стверджувальними і заперечними словами *Так*, *Ні*, *Гаразд*, *Справді*, *Дійсно*, *Правда*, частками *Невже*, *Хіба*, *Тобто*, *Та ну* і под.

Окремий різновид питальних слів-речень становлять ті, що мають характер перепитування, яке сам мовець часто розгортає, уточнює подальшою синтаксично членованою реплікою, або ж сам формулює думку чи вносить нові елементи в розмову: – Ко-ти-ку? За ґвалтування сидять п'ятнадцять років? – *Невже?* (С. Кононенко, “Земляки на чужині”).

Таку ж функцію, але з більшою експресією виконують кількаслівні усталені звороти на кшталт *Та ти що?*, які служать індикатором великого подиву мовця: – Та й Мореман твій, може, застрелився від дурних балачок. Поняв? – *Та ви що?* (Г. Цимбалюк, “Холодний ноктюрн”).

Спонукальні слова-речення являють собою офіційні та неофіційні команди, накази різного ступеня категоричності, подеколи спонукування-прохання, побажання і под. Для посилення імперативності вислову автори часто вдаються до лексичного повтору чи поєднання слів у різних виявах: – *Годі, годі!* – нарешті, втомившись, каже вона, і тільки тоді дозволяє йому говорити (Л. Таран, “Звичайна історія”); – *Ур-р-ра! Гайда!* – зашуміла юрба (Г. Тарасюк, “Пироги до повстанців”).

Із-поміж інших структур найбільшого поширення набуло слово-речення *Ну* та його фонетичний варіант *Ану*, що спонукають співрозмовника до подальшої оповіді й водночас засвідчують зацікавленість нею. Зрідка частка *Ну* входить до складу усталених фразеологізованих зворотів, що в цілому виражають негативну реакцію мовця на вчинки іншої особи (осіб): – *Ну?* Як діла? (С. Жадан, “Власник найкращого клубу для геїв”); – *Та ну його!* Нічого не вийде (С. Жадан, “Власник найкращого клубу для геїв”).

На тлі авторського тексту достатньо зримі й **емоційно-оцінні слова-речення**, представлені вигуками *О!*, *А!*, *У!*, *Ох-ох!*, *Ого-го!*, *Ах!* і под., що містять у собі позитивне і водночас оцінно-експресивне ставлення мовця до простежуваних явищ;

сполуки фразеологізованого типу *От тобі й маєш!*, *Треба ж!*; іменникові сполуки *Ганьба!* *Оце життя!* *Ну й краса!* тощо.

Загалом сучасна мала проза, якнайвиразніше засвідчуючи тенденцію до економії мовленнєвих засобів, активно послуговується різними комунікативними та емоційно-експресивними еквівалентами речень.

Література

1. Загнітко А. П. Еквіваленти речення: статус, обсяг і функційна типологія / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії. – 2009. – Вип. 19. – С. 79–91.
2. Медушевський А. П. Синтаксис / А. П. Медушевський // Сучасна українська літературна мова. – К. : Вища школа, 1975. – С. 284–390.
3. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання : навч. посіб. / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.